

щі навчальні заклади, які мають відповідні правові школи за певними напрямками. Найбільш значущі законопроекти доцільно публікувати в засобах масової інформації з метою їх детального обговорення.

По-третє, при здійсненні законопроектної діяльності потрібно чітко відслідковувати три основних тенденції: тенденцію відповідності, тенденцію повноти та тенденцію системності. Коли мова йде про відповідність, то мається на увазі, що зміни до законодавства повинні відповідати чинному ЦК України. І саме тому наявність абз. 3 ч. 2 ст. 4 ЦК України дає нам законодавчі підстави вимагати, щоб суб'єкт права законодавчої ініціативи, який подав до Верховної Ради України проект закону, який регулює цивільні відносини інакше, ніж ЦК України, одночасно подавав проект закону про внесення змін до Цивільного кодексу. Проте слід зауважити, що доволі часто ця норма не виконується. І тому виходом із даної ситуації, на нашу думку, може бути надання кодифікованим актам вищої юридичної сили, ніж законам України. Таке положення повинно віднайти своє місце в вистражданому законопроекті «Про нормативно-правові акти», оскільки воно дасть можливість забезпечити концептуальну єдність цивільного законодавства. Що стосується повноти, то нам потрібно якомога швидше закінчувати прийняття тих законів, на які існує відсилання у тексті ЦК України, але які до цих пір не прийняті (наприклад, ст. 1177 ЦК України). Що ж стосується системності ЦК України, під яким ми розуміємо забезпечення доктринальної структурованості та непорушності принципів побудови ЦК України, то

тут слід погодитись із професором А. С. Довгертом, який вважає, що доцільно ввести такий орган як кодифікаційну раду (чи інший науково-консультативний орган), яка буде надавати висновки щодо якості законопроекту та того чи він впливає на системну єдність кодифікованого акта.

Важливим питанням слід визнати відсутність єдності та системності судової практики по однорічних питаннях. При цьому ми не торкаємось загальної проблеми подекуди низького юридичного фаху суддів. Мова йтиме про інше. Нам видається за важливе, щоб Верховний Суд України більш чітко відслідковував питання судової практики, більш повно та ефективно здійснював аналіз судової практики по різних питаннях та формулював свої правові позиції.

І лише за дотримання вказаних напрямів розвитку ми зможемо якщо не викоринити, то, принаймні, суттєво знизити кількість зловживань та елементарних амбіційних юридичних некоректностей, які відбуваються при вдосконаленні положень Цивільного кодексу України. Досягнення цього результату стане першим кроком до ствердження загальних, прозорих, зрозумілих та стабільних правил гри в сфері приватного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Харитонов Є. О. Новий Цивільний кодекс України як кодекс «пасіонарного» типу / Є. О. Харитонов // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – № 2. – С. 16–20.
2. Ковальський В. Правова наука в пошуках істини / Віктор Ковальський // Юридичний вісник України. – 2006. – № 11.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ НА ЗЛАМІ ТИСЯЧОЛІТЬ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА РЕТРОСПЕКТИВА

Скрипнюк О. В.,

*доктор юридичних наук, професор, академік АПрН України,
завідувач відділу теорії та історії приватного права
НДІ приватного права і підприємництва АПрН України*

Аналізуючи шляхи становлення та розвитку громадянського суспільства в Україні, не можна залишити поза увагою те, яким чином загальна орієнтація на розбудову та всебічне сприяння становленню інститутів громадянського суспільства в Україні відображена в складному й тривалому конституційному процесі України. На перший погляд таке, суто історико-правове звернення до методологічних питань генези конституційної системи незалежної України, має надзвичайно важливе теоретико-правове значення. Адже процес розробки та прийняття Конституції, по суті, виявився ще й процесом опрацювання, вироблення та обґрунтування тієї теоретичної моделі громадянського суспільства, яка була покладена в основу подальшого розвитку суверенної, демократичної Української держави.

Одним із перших актів, у зазначеному контексті, була Концепція нової Конституції України, схвалена Верховною Радою Української РСР 19 червня 1991 року. У третьому розділі «Громадянське суспільство і держава» зазначалося, що «Конституція Республіки має закріпити основи формування, розвитку і захисту громадянського суспільства, визначити засади його взаємозв'язків з державою... вона, зокрема, повинна прого-

лосити пріоритет громадянського суспільства над державою, яка забезпечує умови нормального його функціонування» [1]. Фактично цією Концепцією було окреслено як основні вимоги щодо майбутньої Конституції України, так і основоположні принципи співіснування демократичної, правової, соціальної влади та громадянського суспільства. Слід згадати такі вимоги до змістовної розробки конституційних положень:

- гарантування економічної свободи, багатоманітності, рівноправності й недоторканності форм власності та їх захист з боку держави;
- правове забезпечення господарської самостійності промислових і сільськогосподарських підприємств, неприпустимості монополізації економіки, захисту діяльності власників від адміністративно-командних методів керівництва, свободи підприємництва і чесної конкуренції на основі ринкових відносин, захисту прав та інтересів споживачів;
- закріплення положень щодо реалізації принципів гуманізму і соціальної справедливості, виключення зрівнялівки та нейтралізації утриманських настроїв;
- проголошення свободи і добровільності праці, закріплення принципу вільного вибору трудової діяльності;

– створення умов для зайнятості працездатного населення і здійснення соціального захисту громадян шляхом проведення ефективної соціально-економічної політики, забезпечення охорони праці, достатнього рівня життя для різних верств населення на основі індексації заробітної плати, пенсій та інших соціальних виплат;

– покладання на державу обов'язку піклуватися про сім'ю, проводити таку молодіжну та демографічну політику, яка б сприяла стабільності шлюбів, забезпечувала охорону материнства і дитинства;

– закріплення принципів та гарантій екологічної безпеки і раціонального природокористування;

– закріплення основних положень про організацію науки, освіти, культури і духовного розвитку народу України, гарантування всім меншинам, що проживають на території України, права вільного національно-культурного розвитку;

– визначення ефективної системи охорони здоров'я, форм і принципів медичного обслуговування населення (насамперед це високоефективне, повне, своєчасне, рівноправне і доступне медичне обслуговування);

– закріплення засад створення і діяльності в Україні громадських об'єднань (політичних партій, громадських організацій, рухів тощо) та заборона створення і діяльності партій, інших громадських об'єднань і рухів, що ставлять за мету насильницьку зміну конституційного ладу, порушення територіальної цілісності країни, а також підризу її безпеки, розпалювання національної, расової, релігійної ворожнечі, зазіхання на права людини, національних меншин та української нації;

– проголошення та забезпечення положення про можливість досягнення політичної влади лише через вільні демократичні вибори;

– забезпечення гласності в усіх сферах життєдіяльності суспільства, свободи слова і друку, вільного функціонування ЗМІ.

Зазначені у Концепції 1991 року кроки щодо конституційно-правового забезпечення діяльності громадянського суспільства та соціальної, правової держави дістали відображення в тому, як розвивався процес розробки й прийняття Конституції України. Так, у Проекті Конституції, винесеному на всенародне обговорення Верховною Радою України в редакції від 1 липня 1992 року, весь третій розділ було присвячено проблемі взаємодії громадянського суспільства і держави. Про важливість зазначених питань свідчить хоча б те, що цей розділ було вміщено в Проекті безпосередньо після визначення загальних засад конституційного ладу (розділ I) та прав і свобод людини і громадянина (розділ II). Структурно цей розділ складався з восьми глав: загальні положення (глава 7, статті 64, 65), власність (глава 8, статті 66–73), підприємництво (глава 9, статті 74–78), екологічна безпека (глава 10, статті 79–83), сім'я (глава 11, статті 84–88), освіта, наука і культура (глава 12, статті 89–94), громадські об'єднання (глава 13, статті 95–98), свобода інформації (глава 14, статті 99–103).

Такий структурний аналіз доречний з огляду на те, що в ньому відображено не лише характер правових норм, покликаних врегулювати державну політику в тих чи інших сферах, безпосередньо пов'язаних з діяльністю громадянського суспільства, а й надано юридич-

ну класифікацію основних напрямів право забезпечувальної діяльності державної влади, яка дає змогу успішно функціонувати основним інститутам громадянського суспільства, перетворюючи його з ідеологічного гасла на державно-правову та суспільну реальність.

Саме тому в Проекті чітко визначалися правові позиції щодо власності. Так, у ст. 66 було зафіксовано положення: «Власність в Україні є публічною і приватною... публічною власністю є державна і комунальна власність, а вся інша власність — приватна». Водночас у частині третій цієї статті йшлося про те, що держава підтримує соціальну функцію власності. На жаль, це положення було виключено із наступних проектів Конституції. Отже, у приватній власності можуть бути засоби виробництва, майно будь-якого призначення, а також результати виробничої та інтелектуальної праці. Щодо землі, то відповідно до ст. 68 Проекту вона може бути як у публічній, так і у приватній власності.

Важливою юридичною паралеллю в процесі розробки Проекту стало прийняття Закону України «Про власність» від 7 лютого 1991 року [2]. Звичайно, не можна вважати, що ним було вирішено всі проблеми щодо відносин власності в Україні, а також їх правового регулювання. Проте не можна недооцінювати і тих нормативно-правових положень, необхідних для нормальної розбудови інститутів громадянського суспільства, що були ним зафіксовані. Так, ст. 2 закріплювалися такі важливі норми: «Право власності — це врегульовані законом суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження майном. Право власності в Україні охороняється законом. Держава забезпечує стабільність правовідносин власності. Кожен громадянин в Україні має право володіти, користуватися і розпоряджатися майном особисто або спільно з іншими. Власність виступає в таких формах: приватна, колективна, державна. Всі форми власності є рівноправними». Важливим видається і третій розділ Закону — «Право індивідуальної власності» (ст. 11–19).

По-перше, у ст. 11 чітко встановлювалося, що суб'єктами права приватної власності в Україні є громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства. Щодо підстав виникнення права приватної власності, то законодавцями було чітко визначено: «Праця громадян є основою створення і примноження їх власності». Тобто громадянин може набувати право власності на доходи від участі в суспільному виробництві, індивідуальній праці, підприємницької діяльності, вкладення коштів у кредитні установи, акціонерні товариства, а також на майно, одержане в результаті успадкування або укладення інших угод, не заборонених законом. Щодо об'єктів права приватної власності, то відповідно до ст. 13 до них було віднесено: житлові будинки, квартири, предмети особистого користування, дачі, садові будинки, предмети домашнього господарства, продуктивна і робоча худоба, земельні ділянки, насадження на земельній ділянці, засоби виробництва, вироблена продукція, транспортні засоби, кошти, акції, інші цінні папери, а також інше майно споживчого і виробничого призначення. Об'єктами права власності громадян також визнавалися твори науки, літератури та мистецтва, відкриття, винаходи, корисні моделі,

промислові зразки, раціоналізаторські пропозиції, знаки для товарів і послуг та інші результати інтелектуальної праці.

По-друге, слід звернути увагу на ст. 19, де визначалися основні права громадян щодо здійснення права приватної власності: 1) право використовувати належне їм майно для ведення господарської та іншої не забороненої законом діяльності; 2) право передавати належне їм майно у тимчасове користування іншим громадянам, юридичним особам та державі; 3) право відчужувати належне їм майно.

Сферою визначення меж правового втручання держави у діяльність суспільства, чому приділено особливу увагу в процесі підготовки Проекту, стало законодавче закріплення основних засад та принципів здійснення підприємницької діяльності (глава 9). Зокрема, ст. 74 передбачала, що держава гарантує свободу підприємництва, договорів і сумлінної та ненадмірної конкуренції, створює економічні передумови для їхнього розвитку, використовуючи для цього економічний механізм регулювання, формуючи валютно-фінансову, податкову, цінову, інвестиційну та кредитну політику. При цьому категорично заборонялося втручання державних органів у безпосередню господарську діяльність підприємств (за винятком введення воєнного або надзвичайного стану).

Продовжувати дослідження шляхів здійснення законотворчої діяльності щодо правового забезпечення та створення конституційно-законодавчих засад функціонування громадянського суспільства не можна без висвітлення проблеми співвідношення принципу «державного невтручання», проголошеного у сфері взаємодії демократичної влади і громадянського суспільства та «гарантування дотримання основних прав і свобод» правової, соціальної держави. Однак, щоб наповнити запропоновані методологічні висновки практичним правовим змістом, слід дослідити, як зазначена «колізія», яка, на думку деяких дослідників, є принципово нерозв'язаною, вирішується в галузі підприємницької діяльності. Звернення до цього питання видається актуальним ще й з тієї причини, що здебільшого всі аргументи проти перебирання державою ряду соціальних функцій (коли вона починає безпосередньо діяти як соціальна держава) стосуються саме економічного аспекту поєднання свободи підприємництва, характерного для ринкового типу економіки, з необхідністю накладення цілої низки обмежень і обов'язків на суб'єктів підприємницької діяльності.

На перший погляд, подібне делегування всіх функцій управління підприємницькою діяльністю самим підприємцям повинно логічно призвести до того, що принцип свободи підприємницької діяльності дасть кожному власнику того чи іншого підприємства право нехтувати принципом соціальної справедливості. Тобто утвориться своєрідна правова «піраміда принципів», коли між двома зазначеними положеннями ми змушені встановити ієрархічні відносини й на рівні тлумачення конституційних норм визнати за одним із згаданих принципів (до речі, цей список може бути розширено) юридичний пріоритет. Вирішення цієї проблеми, запропоноване авторами Проекту, полягало в тому, що в ст.

75 було зафіксовано таке положення: «З метою забезпечення соціальної справедливості підприємництва визнається право трудових колективів брати участь в управлінні підприємствами у формах і межах, встановлених законом». Тобто функцію підтримання соціальної справедливості було покладено на самі трудові колективи як складову громадянського суспільства.

Проте цілком зрозуміло і те, що така важлива для існування громадянського суспільства та правової, соціальної держави сфера як підприємництво потребує не лише конституційно-правової регламентації, а й всебічної охорони як з погляду забезпечення умов для її здійснення і розвитку, так і з охорони від протидії такій діяльності і порушень правил її функціонування [3]. У зв'язку з цим слід звернутися до аналізу трьох важливих на той час законів — «Про підприємництво» від 7 лютого 1991 року [4], «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 7 червня 1996 року [5] та «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» від 18 лютого 1992 року [6].

У першому з них визначалися загальні правові, економічні та соціальні засади здійснення підприємницької діяльності (підприємництва) громадянами та юридичними особами на території України, а також встановлювалися гарантії свободи підприємництва, його державної підтримки. Так, у ст. 1 підприємництво було визначено як самостійна ініціатива, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг та заняття торгівлею з метою одержання прибутку. Відповідно до Закону підприємництво здійснюється на основі таких принципів як: вільний вибір видів діяльності; залучення на добровільних засадах до здійснення підприємницької діяльності майна та коштів юридичних осіб і громадян; самостійне формування програми діяльності та вибір постачальників і споживачів виробленої продукції, встановлення цін відповідно до законодавства; вільний найом працівників; залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних та інших видів ресурсів, використання яких не заборонено або не обмежено законодавством; вільне розпорядження прибутком, що залишається після внесення платежів, установлених законодавством; самостійне здійснення підприємцем — юридичною особою зовнішньоекономічної діяльності, використання будь-яким підприємцем належної йому частки валютної виручки на власний розсуд (ст. 5).

У третьому розділі закону «Підприємець і держава» чітко зазначалося, що держава гарантує всім підприємцям, незалежно від обраних ними організаційних форм підприємницької діяльності, рівні права і створює рівні можливості для доступу до матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів. Водночас вона гарантує недоторканність майна і забезпечує захист права власності підприємця, а збитки, завдані підприємцю внаслідок порушення громадянами, юридичними особами і державними органами його майнових прав, що охороняються законом, відшкодовуються підприємцю відповідно до чинного законодавства України (ст. 12).

Тобто з метою створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва держава офіційно взяла на себе такі зобов'язання (ст. 14): 1) на умовах і в порядку, передбачених чинним законодавством, надавати земельні ділянки, передавати підприємцю державне майно (виробничі та нежилі приміщення, законсервовані й недобудовані об'єкти та споруди, невикористовуване устаткування), необхідні для здійснення підприємницької діяльності; 2) сприяти організації матеріально-технічного забезпечення та інформаційного обслуговування підприємців, підготовці й перепідготовці кадрів; 3) здійснювати первісне облаштування неосвоєних територій об'єктами виробничої і соціальної інфраструктури з продажем або передачею їх у кредит підприємцю; 4) стимулювати за допомогою економічних важелів (цільових субсидій, податкових пільг тощо) модернізацію технології, інноваційну діяльність, освоєння нових видів продукції та послуг; 5) надавати підприємцям цільові кредити; 6) подавати підприємцям інші види допомоги.

Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» визначає правові засади захисту підприємців і споживачів від недобросовісної конкуренції та спрямований на встановлення, розвиток і забезпечення торгових та інших чесних правил ведення конкуренції при здійсненні підприємницької діяльності в умовах ринкових відносин. Слід звернути увагу, насамперед, на визначення поняття недобросовісної конкуренції: це будь-які дії, що суперечать торговим та іншим чесним правилам у підприємницькій діяльності. У II, III та IV главах Закону закріплено класифікацію дій, що констатують поняття недобросовісної конкуренції. По-перше, це неправомірне використання ділової репутації підприємця (ст. 4–7), по-друге, створення перешкод підприємцям у процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг у конкуренції (ст. 8–15), по-третє, неправомірне збирання, використання та поширення комерційної таємниці (ст. 16–19).

До першої з перелічених груп законодавцями віднесено такі дії:

1. Неправомірне використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки, тобто використання без дозволу уповноваженої на те особи чужого імені, фірмового найменування, знаків для товарів і послуг, інших позначень, а також рекламних матеріалів, упаковки товарів, назв літературних, художніх творів, періодичних видань, назв місць походження товарів, що може призвести до змішування з діяльністю іншого підприємця, який має пріоритет на їх використання.

2. Неправомірне використання товару іншого виробника, тобто введення у господарський обіг під своїм позначенням товару іншого виробника шляхом змін чи зняття позначень виробника без дозволу уповноваженої на те особи.

3. Копіювання зовнішнього вигляду виробу, тобто відтворення зовнішнього вигляду виробу іншого підприємця і введення його у господарський обіг без одностороннього зазначення виробника копії, що може призвести до змішування з діяльністю іншого підприємця.

4. Порівняльна реклама, тобто така, що містить порівняння з товарами, роботами, послугами чи діяльністю іншого підприємця.

До другої зазначеної у Законі групи належать такі дії:

1. Дискредитація підприємця, тобто поширення у будь-якій формі неправдивих, неточних або неповних відомостей, пов'язаних з особою чи діяльністю підприємця, які завдали або могли завдати шкоди діловій репутації підприємця.

2. Купівля-продаж товарів, виконання робіт, надання послуг із примусовим асортиментом, тобто купівля-продаж одних товарів, виконання робіт, надання послуг за умови купівлі-продажу інших товарів, виконання робіт, надання послуг, не потрібних споживачу або контрагенту.

3. Схиляння до бойкоту підприємця, тобто спонукання конкурентом іншої особи, безпосередньо або через посередника, до відмови від встановлення договірних зв'язків із цим підприємцем.

4. Схиляння постачальника до дискримінації покупця (замовника), тобто спонукання постачальника конкурентом покупця (замовника), безпосередньо або через посередника, до надання постачальником конкуренту покупця (замовника) певних переваг перед покупцем (замовником) без достатніх на те підстав.

5. Схиляння підприємця до розірвання договору з конкурентом, тобто вчинене з корисливих мотивів або в інтересах третіх осіб спонукання підприємця – учасника договору до невиконання або виконання не належним чином договірних зобов'язань перед цим конкурентом шляхом надання або пропонування підприємцю – учаснику договору, безпосередньо або через посередника, матеріальної винагороди, компенсації чи інших переваг.

6. Підкуп працівника постачальника, тобто надання або пропонування йому конкурентом покупця (замовника), безпосередньо або через посередника, матеріальних цінностей, майнових або немайнових благ за неналежне виконання або невиконання працівником постачальника службових обов'язків, що впливають з укладеного чи пов'язані з укладенням між постачальником і покупцем договору поставки товарів, виконання робіт, надання послуг, що призвело або могло призвести до отримання конкурентом покупця (замовника) певних переваг перед покупцем (замовником).

7. Підкуп працівника покупця (замовника), тобто надання або пропонування йому конкурентом постачальника, безпосередньо або через посередника, матеріальних цінностей, майнових чи немайнових благ за неналежне виконання або невиконання працівником покупця (замовника) службових обов'язків, що впливають з укладеного або пов'язані з укладенням між постачальником і покупцем договору поставки товарів, виконання робіт, надання послуг, що призвело або могло призвести до отримання конкурентом постачальника певних переваг перед постачальником.

8. Досягнення неправомірних переваг у конкуренції, тобто отримання таких переваг щодо іншого підприємця шляхом порушення чинного законодавства, яке підтверджене рішенням державного органу, наділеного відповідною компетенцією.

Третю групу становлять діяння, що суперечать чесним правилам ведення конкуренції:

1. Неправомірне збирання комерційної таємниці, тобто добування протиправним способом відомостей,

що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, якщо це завдало чи могло завдати шкоди підприємцю.

2. Розголошення комерційної таємниці, тобто ознайомлення іншої особи без згоди особи, уповноваженої на те, з відомостями, що відповідно до чинного законодавства України становлять комерційну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені у встановленому порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, якщо це завдало чи могло завдати шкоди підприємцю.

3. Схилення до розголошення комерційної таємниці, тобто спонукання особи, якій були довірені у встановленому порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків відомості, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, до розкриття цих відомостей, якщо це завдало чи могло завдати шкоди підприємцю.

4. Неправомірне використання комерційної таємниці, тобто впровадження у виробництво або врахування під час планування чи здійснення підприємницької діяльності без дозволу уповноваженої на те особи неправомірно отриманих відомостей, що становлять відповідно до законодавства України комерційну таємницю.

Вчинення всіх зазначених дій тягне за собою накладання Антимонопольним комітетом України штрафів, передбачених цим Законом, а також адміністративну, цивільну та кримінальну відповідальність у випадках, передбачених законодавством.

Третій із згаданих нами – Закон України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності». Ним визначалися правові основи обмеження і попередження монополізму, недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності та здійснення державного контролю за додержанням норм анти монопольного законодавства. Обґрунтованим є звернення до норм, які безпосередньо регулюють відносини підприємницької діяльності й забезпечують рівне правове становище всіх суб'єктів підприємницької діяльності. Надзвичайно важливим є положення ст. 4, в якій дається юридична класифікація дій щодо зловживання монопольним становищем: 1) нав'язування таких умов договору, які ставлять контрагентів у нерівне становище, або додаткових умов, що не стосуються предмета договору, в тому числі нав'язування товару, не потрібного контрагенту; 2) обмеження або припинення виробництва, а також вилучення з обороту товарів, що призвели або можуть призвести до створення або підтримки дефіциту на ринку чи встановлення монопольних цін; 3) часткова або повна відмова від реалізації чи закупівлі товару при відсутності альтернативних джерел постачання або збуту, що призвели або можуть призвести до створення або підтримки дефіциту на ринку чи встановлення монопольних цін; 4) інші дії, що призвели або можуть призвести до створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) інших суб'єктів господарювання; 5) встановлення дискримінаційних цін (тарифів, розцінок) на свої товари, що обмежують права окремих споживачів; 6) встановлення монопольно високих цін (тарифів, розцінок) на свої товари, що призвело або

може призвести до порушення прав споживачів; 7) встановлення монопольно низьких цін (тарифів, розцінок) на свої товари, що призвело або може призвести до обмеження конкуренції.

Проте, визначаючи коло можливих порушень у цій важливій сфері суспільного життя, слід зазначити, що їх суб'єктом можуть виступати не лише підприємці. Дискримінація суб'єктів господарювання, як свідчать непоодинокі факти, може здійснюватися також органами державної влади, органами місцевого самоврядування та органами адміністративно-господарського управління та контролю. Тому в ст. 6 було встановлено перелік тих дій, які містять ознаки такого правопорушення. Це, зокрема: 1) заборона створення нових підприємств чи інших організаційних форм підприємства в будь-якій сфері діяльності, а також встановлення обмежень на здійснення окремих видів діяльності, на виробництво певних видів товарів, що призвели або можуть призвести до обмеження конкуренції; 2) примушення суб'єктів господарювання до вступу в асоціації, концерни, міжгалузеві, регіональні та інші об'єднання підприємств, а також до пріоритетного укладання договорів, першочергової поставки товарів певному колу споживачів; 3) прийняття рішень про централізований розподіл товарів, що призвело або може призвести до монопольного становища на ринку; 4) встановлення заборони на реалізацію товарів з одного регіону республіки в інший; 5) надання окремим суб'єктам господарювання податкових та інших пільг, які ставлять їх у привілейоване становище щодо інших суб'єктів господарювання, що призвело або може призвести до монополізації ринку певного товару; 6) обмеження прав суб'єктів господарювання щодо придбання та реалізації товарів; 7) встановлення заборон чи обмежень відносно окремих суб'єктів господарювання або груп суб'єктів господарювання.

Наступною сферою активної взаємодії правової, соціальної держави та громадянського суспільства, яка в сучасних умовах виходить на перший план, є за забезпечення стану екологічної безпеки. При цьому мається на увазі не лише та ситуація, що сьогодні реально склалася в Україні, а й загальносвітова тенденція розвитку певного кола функцій громадянського суспільства [7]. В зазначеній структурі взаємодії держава бере на себе обов'язок виконання таких функцій:

1) здійснення екологічної політики, спрямованої на забезпечення екологічної безпеки шляхом охорони навколишнього середовища та збереження генетичного фонду живої природи;

2) здійснення заходів щодо охорони і науково обґрунтованого, раціонального використання землі, водних ресурсів, рослинного і тваринного світу, для збереження в чистоті ґрунту, повітря і води, відтворення природних ресурсів, а також організація відселення людей із зон екологічного лиха;

3) забезпечення раціональної переробки і використання вторинної сировини, відходів виробництва та споживання.

Зі свого боку, громадянське суспільство в особі незалежних асоціацій, неурядових організацій, громадських об'єднань тощо здійснює громадський контроль

за станом природного середовища, будівництвом, розміщенням та діяльністю екологічно небезпечних об'єктів, постачанням населенню продуктів харчування і предметів побуту, за додержанням умов життя і праці відповідно до встановлених державою екологічних стандартів.

Важливим етапом закріплення цих повноважень громадянського суспільства стало прийняття Закону України «Про екологічну експертизу» від 9 лютого 1995 року, в якому ця експертиза визначалася як вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Отже, поряд з державною екологічною експертизою існує і така її форма як громадська екологічна експертиза (ст. 12), котра відповідно до ст. 16 може здійснюватися в будь-якій сфері діяльності, що потребує екологічного обґрунтування, за ініціативою громадських організацій чи інших громадських формувань. При цьому громадська екологічна експертиза може здійснюватися одночасно з державною шляхом створення на добровільних засадах тимчасових або постійних еколого-експертних колективів громадських організацій чи інших громадських формувань.

Порядок оголошення заяви про проведення громадської екологічної експертизи встановлюється ст. 40: з метою інформування населення та узгодження дій з іншими об'єднаннями громадян суб'єкти громадської екологічної експертизи оголошують через ЗМІ заяву про проведення громадської екологічної експертизи, в якій зазначаються відомості про склад громадського еколого-експертного формування, перелік спеціалістів, залучених до участі в експертизі, об'єкт екологічної експертизи, строки її проведення. Заява подається до відповідних місцевих органів виконавчої влади та державної екологічної експертизи. Щодо висновків про результати діяльності громадських екологічних експертів, то вони можуть бути висвітлені у ЗМІ й надіслані відповідним органам виконавчої влади на місцях, органам державної екологічної експертизи, іншим заінтересованим органам і особам та замовникам об'єктів екологічної експертизи, щодо яких вона проводилася. Водночас ці висновки можуть враховуватися при проведенні державної екологічної експертизи, а також органами, що приймають рішення про реалізацію об'єкта експертизи.

Фактично діяльність громадських об'єднань як складових громадянського суспільства в процесі здійснення екологічного контролю багато в чому залишається нерозробленою. Певною мірою це пояснюється не обхідністю подальшої законодавчої діяльності у цьому напрямі, проте здебільшого причини неефективності

цих суспільно важливих функцій слід шукати у відсутності нормативно-правового досвіду відстоювання громадських екологічних інтересів.

Органічним продовженням конституційного, політико-правового забезпечення шляхів розбудови в Україні громадянського суспільства стала розробка Комісією Верховної Ради України Проекту Конституції України в редакції від 27 травня 1993 року. Зокрема, у ст. 64, 65 було зафіксовано такі важливі положення:

– громадянське суспільство ґрунтується на засадах свободи і рівноправності людей, самоорганізації і саморегулювання;

– держава покликана служити громадянському суспільству;

– правове регулювання в громадянському суспільстві здійснюється в межах, визначених Конституцією, і спрямоване на забезпечення інтересів людини.

У цьому Проекті був також розділ «Громадянське суспільство і держава», в якому визначалися основні конституційні норми щодо регулювання відносин власності (ст. 66–68), підприємництва (ст. 69–72), а також проблем екологічної безпеки, свободи інформації (ст. 90–93), забезпечення правового становища громадських об'єднань (ст. 85–89) тощо.

Чимало із щойно досліджених норм та положень дістало закріплення в остаточному варіанті Конституції України (хоча в ній і немає такого розділу як «Громадянське суспільство та держава»), який, до речі, зарубіжними фахівцями було оцінено як «основу утвердження України як плюралістичної і демократичної держави, що захищає права людини». Мається на увазі висновок Європейської комісії «Демократія через право».

Більшість з тих положень, що врегульовували діяльність політичних партій та громадських організацій, увійшла в ст. 36 та 37 Конституції України. Маються на увазі такі засадничі принципи: 1) громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів; 2) політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах; 3) громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів; 4) заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку.

Отже, навіть коротке ознайомлення з процесом законодавчого закріплення тих вихідних політико-правових засад, які забезпечують створення сприятливих умов для всебічного розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні, а також регламентують основні механізми та принципи взаємодії громадянського суспільства із правовою, соціальною державою, дає підстави для висновку про постійну увагу до цих питань у ході розбудови в Україні демократичної держави. І це цілком логічно, оскільки, як показано вище, вже сама орієнтація на створення демократичної системи управління, на реалізацію норм та принципів правової, соціально орієнтованої державної влади об'єктивно зумовлюють звернення до питань громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція незалежної України. Документи, коментарі, статті. – К., 1995. – Кн. 1. – С. 70.
2. Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 20. – Ст. 249.
3. Целюв О. Деякі аспекти компетенції міліції в сфері охорони підприємницької діяльності від монополізму та недобросовісної кон-

курентції // Громадянське суспільство і правова держава, проблеми становлення. – К., 1997. – С. 37.

4. Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 14. – Ст. 168.
5. Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 36. – Ст. 164.
6. Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 21. – Ст. 296.
7. Гражданское общество. Мировой опыт и проблемы России. – С. 35.

ЛІНГВІСТИЧНА СКЛАДОВА ПРИВАТНОГО ПРАВА: СПОСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ОДНОГО ЗНАЧЕННЯ

Янчук І. А.,

*кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу проблем приватного права
НДІ приватного права і підприємництва АПрН України*

У пізнанні основних закономірностей і засад юридичної галузі застосовується сучасний український лексикон. Мовні знаки є не тільки засобом накопичення, узагальнення, а й – поширення знань та обміну інформацією. Задіяні в цих процесах мовні знаки мають сприяти розумінню права в усіх його розгалуженнях і диференціаціях.

В теорії права велика увага приділяється категорії праворозуміння, вона є першоджерельною в юридичній герменевтиці, яка тлумачить право як продукт герменевтичного праворозуміння, яке конструюється засобами мови [1]. Проте мовні аспекти не можуть виступати головними як в герменевтиці, так і в будь-якій правовій галузі. Першочерговими є чинність законодавства, юридичні знання, фахова компетентність, стан правосвідомості тощо.

Особливість лінгвістичної участі полягає в тому, що саме мовна складова має втілювати різнобічні фахові міркування, створювати лексичні термінологічні одиниці для всього реєстру правових понять, надавати юридичній галузі різноманітні терміни на позначення змісту правових визначень, категорій, тлумачень тощо. Такі засоби зберігаються у мовній системі та можуть бути задіяні в процесах термінологічної номінації. Важливу роль у формуванні понятійного апарату відіграє також і мовна компетенція, яка дає змогу зорієнтуватися у можливостях мовних норм і правил, скористатися перевагами мовної системи, а також повною мірою застосовувати мовні властивості з метою найбільш вдалого втілення змісту юридичних понять у лексичну форму сучасної української мови. Такий погляд на формування і функціонування юридичного лексикону підтверджує необхідність системного вивчення сучасного стану, історичних витоків і тенденцій розвитку фахової юридичної мови.

Мовна складова, яка розкриває зміст усіх доктрин і категорій права, його теорій і методів, його сталих понять і термінологічних позначень, залишається актуальною ще й тому, що в будь-якій комунікативній ситуації всі співрозмовники прагнуть бути зрозумілими. Тому вдалий вибір і застосування лексикону як загальномовного, так і термінологічного вжитку дає змогу встановлювати правильний зміст правових понять і норм, а також уточнювати та доповнювати визначення (описи) та семантику правових тлумачень через використання саме тих мовних форм, які зберігають відповідне значення.

Враховуючи те, що право, безперечно, покликане слугувати оптимальному задоволенню суспільних інтересів і має творити і забезпечувати справедливість [2, с. 21], юридична наука не стоїть осторонь проблем, пов'язаних із семантичними характеристиками терміна, застосуванням зрозумілої і однозначної для всієї системи права термінології. Виходячи з функції права забезпечувати справедливе рішення, пропонуються також методи подолання багатозначності правової термінології та визначення однозначного терміна шляхом тлумачення, хоча із застереженням про те, що «тлумачення це не однозначний метод, він переважно потребує здійснення вибору між багатьма дискусійними варіантами і підходами» [2, с. 23].

Питання про мову та право, застосування мовних засобів у правових дефініціях є спільним питанням, в якому зацікавлена як галузь права, так і лінгвістика. Цим зумовлена можливість аналізувати та осмислювати проблеми термінологічної складової в праві не тільки з позицій праворозуміння та реалізації, а ще й виходячи з закономірностей розвитку мови, особливостей лексико-семантичних зв'язків, змін у номінаціях і словотвірних моделях, впливу мовних чинників тощо.

Такий підхід до термінологічної складової в юридичній галузі пояснюється тим, що семантична природа термінів (слів, терміносполучень) зумовлена вимогами з боку мовної системи, тенденціями та характерними ознаками, які притаманні мовним нормам і правилам, які мають враховуватися у фаховому обігу та вжитку. Вибір і залучення до юридичної науки термінологічних одиниць за таких підходів має свої переваги – мова пропонує способи термінотворення, завдяки яким лексичні одиниці набувають термінологічних ознак. Юридична галузь має зробити обґрунтований вибір, систематично поповнювати термінологію новими лексичними одиницями, що позначають нові реалії юридичної науки, практики, законодавства тощо. Завданням лінгвістики залишається узагальнення – систематизація, уніфікація та стандартизація вітчизняної термінології через створення, зокрема, галузевих тлумачних словників.

На думку дослідників мови, у формуванні термінологічної складової різних галузей знань важливу роль відіграє той апріорний факт, що мова довговічніша за будь-яку форму суспільної організації [3, с. 73]. Протягом тривалого періоду розвитку в мові накопичуються і зберігаються необмежені внутрішні властивості та можливості, унормовані вимогами та прави-